

СВОБОДА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

FREEDOM AS A FUNDAMENTAL CATEGORY OF THE PHILOSOPHY OF LAW

Козинець О.Г., к.і.н., доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Чумаченко В.Ю., студентка ІV курсу юридичного факультету
Національний університет «Чернігівська політехніка»

У статті досліджено питання щодо сутності поняття свобода як фундаментальної категорії філософії права. Наголошено на тому, що питання, пов'язані зі свободою, як теоретико-правовою категорією, відрізняються різноманітністю підходів до її визначення та різноманітністю поглядів на її властивості, що створює різні аспекти дослідження цього багатогранного поняття. Зазначено про те, що свобода – це розуміння не лише об'єктивної дійсності, але й суб'єктивної. Відтак, свобода – це природний стан людини, у якому вона здатна вчиняти певні дії (або не вчиняти їх) відповідно до своєї волі, бажань та внутрішніх переконань. Як висновок, сказано про те, що фундаментальна тема свободи, завдяки своїй складності та різноманітності підходів до її визначення, потребує глибокого філософського розгляду та практичних вирішень на всіх етапах розвитку людської цивілізації. Ця потреба пояснюється тим, що кожне покоління має своє власне сприйняття свободи, і проблема впровадження її в право завжди була предметом дискусій. Специфічне значення права у відношенні до свободи актуалізується особливо в наш час, коли створено сприятливі умови для вільної та ініціативної діяльності окремих осіб, громадських організацій та інших суспільних утворень.

Зміцнення державності і правопорядку у сфері права, без якого неможливий розвиток громадянського суспільства, повинно ґрунтуватися на стійкому ідеологічному фундаменті. Цей фундамент повинен визнавати свободу як одну з ключових характеристик права, яка сприяє творчій самореалізації особистості та запобігає розумінню свободи як абсолютної безконтрольності, що може підірвати основи правосвідомості в суспільстві. Одним із основних завдань сучасної юридичної науки є створення науково-теоретичної бази для законодавства та втілення права, враховуючи свободу як ключову категорію права.

Ключові слова: свобода, плюралізм, цивілізація, права людини, філософія.

The article examines the issue of the essence of the concept of freedom as a fundamental category of the philosophy of law.

It is emphasized that issues related to freedom, as a theoretical-legal category, differ in the variety of approaches to its definition and the variety of views on its properties, which creates different aspects of the study of this multifaceted concept.

It is noted that freedom is an understanding not only of objective reality, but also of subjective reality. Therefore, freedom is the natural state of a person in which he is able to perform certain actions (or not perform them) in accordance with his will, desires and inner convictions.

As a conclusion, it is said that the fundamental topic of freedom, due to its complexity and variety of approaches to its definition, requires deep philosophical consideration and practical solutions at all stages of the development of human civilization. This need is explained by the fact that each generation has its own perception of freedom, and the problem of its implementation into law has always been a subject of debate. The specific importance of law in relation to freedom is actualized especially in our time, when favorable conditions have been created for the free and proactive activity of individuals, public organizations and other social entities.

The strengthening of statehood and law and order in the field of law, without which the development of civil society is impossible, must be based on a stable ideological foundation.

This foundation should recognize freedom as one of the key characteristics of law, which promotes the creative self-realization of the individual and prevents the understanding of freedom as absolute lack of control, which can undermine the foundations of legal awareness and jurisprudence in society. One of the main tasks of modern legal science is the creation of a scientific and theoretical basis for legislation and the implementation of law, taking into account freedom as a key category of law.

Key words: freedom, pluralism, civilization, human rights, philosophy.

Постановка проблеми. Концепція свободи включає в себе багато різних аспектів та має широкий спектр інтерпретацій. Протягом історії, права людини постійно розвивалися, спрямовуючись на втілення ідеї свободи. Головною метою цього розвитку та закріплення цих прав у законі було досягнення вищого рівня індивідуальної свободи.

У відповідності до традиційного поділу історії на епохи, такі як Античність, Середньовіччя, Новий час і Новітній час, можна зазначити, що розуміння концепції свободи суттєво залежить від світоглядних та культурних особливостей кожного з цих історичних періодів. Наприклад, в давньогрецькій філософії свобода сприймалася як поняття, пов'язане з громадським життям та організацією спільного життя громадян у полісі. Пізніше, під впливом стоїків та християнської філософії, концепцію свободи почали розглядати на метафізичному рівні, перетворюючи її в поняття свободи волі. Протягом епохи Нового та Новітнього часу соціально-політичний аспект свободи, а згодом і її правовий аспект, стали основою філософського дискурсу. Варто особливо відзначити розвиток ідеї свободи в німецькій класичній філософії, де акцент був розміщений на філософсько-антропологічному змісті теорії свободи.

Свобода, розглянута через призму невідчужуваних прав людини, є загальнолюдською цінністю, і цей висновок має своєю основою природу людини. Тому проблема свободи залишається актуальною і вимагає глибокого філософсько-правового осмислення.

Особистий вибір у поведінці та визначення свого власного шляху є результатом вільної волі людини. Таким чином, існування особистості неможливе без певної міри самостійності, яку ми називаємо свободою. Ця свобода, як вибір, залежить не лише від зовнішніх обставин, але й від духовного світу людини, її внутрішніх переконань щодо істини, добра і зла, краси та справедливості і багатьох інших аспектів. Слід також відзначити, що свобода виражається у здатності людини до зміни обставин, у плануванні і бажанні досягати нових вершин.

Стан опрацювання. Даній проблемі були присвячені праці таких вчених як, наприклад, Бандура О. О., Берлін І., Гришук О. В., Дудченко В. В., Івакін О. А. та інші.

Метою статті є проведення всебічного філософсько-правового аналізу концептуального аспекту свободи у контексті її інтерпретації як форми реалізації творчого потенціалу особистості в рамках правового визначення.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальне філософське знання, нагромаджене протягом багатьох століть, завдяки критичним та рефлексивним міркуванням над глибинними цінностями та життєвими орієнтаціями, особливо в контексті філософії права та правознавства, зокрема у сучасну епоху, коли право держави перетворюється на право людини, виконує важливу місію у розумінні людського існування та взаємодії повсякденної реальності людини з системним світом і правовою реальністю. Для вирішення широкого спектру питань, пов'язаних з життям людини та її діяльністю, зокрема у сфері права, дослідження категорії «свобода» має ключове значення. Це обумовлено визначальною роллю свободи в уявленні про специфічну природу людини, її сутність і існуванням. Поняття свободи складне та, до певної міри, двозначне, і воно означає здатність людини до власного вибору та незалежність від зовнішніх впливів. Свобода є не лише природною ознакою, але й втіленням сенсу життя людини та її основною спрямованістю. Вона розкриває сутність людини і служить навігатором її життя.

В історії філософської думки, свобода пройшла довгий еволюційний шлях – від «негативного» до «позитивного» сприйняття. Філософія свободи була предметом роздумів таких великих філософів як: Кант, Гегель, Шопенгауер, Ніцше, Сартр, Ясперс і багато інших. Розмаїття розуміння категорії свободи дуже широке – від абсолютного відкидання можливості вільного вибору (як в концепціях біхевіоризму) до аргументації «втечі від свободи» (за словами Е. Фромма) в умовах сучасного цивілізованого суспільства.

Питання, пов'язані зі свободою, як теоретико-правовою категорією, відрізняються різноманітністю підходів до її визначення та різноманітністю поглядів на її властивості, що створює різні аспекти дослідження цього багатогранного поняття. Фундаментальна здатність людини до свободи виявляється у тому, що вона, навіть несвідомо, обирає та підтверджує власні рішення, включаючи ті, які, здавалося б, є необоротними та не потребують жодної суб'єктивної підтримки [1, с. 34].

Головна сутність будь-якого вибору полягає, передусім, у подальших діях, які стають можливими завдяки цьому вибору. Повноцінна свобода в моральному відношенні передбачає свідоме ставлення людини до власної волі, здатність підпорядковувати її загальнолюдським цінностям, нормам універсального спілкування та іншим аспектам.

Розглядаючи спектр думок щодо сутності та змісту свободи, а також її взаємозв'язок із правом та законом, можна помітити значну різноманітність поглядів, яка існує в сучасному дискурсі. Важливо зауважити, що серед сучасних вчених немає жодного заперечення стосовно необхідності обмеження свободи. Розходження думок виникають, коли розглядається правовий аспект як засіб обмеження свободи. Це важлива проблема, оскільки відсутність чіткості у визначенні сутності права можуть зробити існуюче уявлення про юридичну свободу мінливим і часто несправедливим, а також суперечливим. У зв'язку з цим вкрай важливим для даного наукового дослідження є питання про вибір підходу до праворозуміння. Цей вибір має ключове значення для формування концепції свободи, яка відповідала сучасному рівню й потребам розвитку суспільства й державності.

З часом поняття свободи перетворилося на практичні реалії, де перші стали вільністю волі і особистою свободою. В сучасному постмодерні поняття свободи характеризується визнанням беззаперечної цінності особистості та її права на вибір власного життєвого шляху. Основною ознакою цієї концепції свободи є те, що людина перестає бути суб'єктом свободи, коли забуває про себе, ставиться до свого життя лише прагматично і уникає відповідальності.

У філософських словниках, як вітчизняних, так і зарубіжних, ми можемо знайти різні визначення поняття свободи.

В «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка, свобода розглядається як природний стан народу або окремої особи, що характеризується можливістю вчиняти дії за власним розсудом; це суб'єктивна здатність людини та громадянина виконувати або не виконувати певні дії, що ґрунтуються на її конституційних правах і свободах [2, с. 441]. У «Великому тлумачному словнику» свободу описують як відсутність політичного та економічного утиску, обмежень у суспільно-політичному житті певної верстви чи всього суспільства [3, с. 538]. Таке саме розуміння свободи міститься в Універсальному словнику української мови, де свобода – це відсутність утиску в суспільному житті [4, с. 681].

У «Великому енциклопедичному юридичному словнику» формулюються наступні принципи вчення про свободу: всі люди народжуються вільними, і ніхто не має права відібрати їхні природні права. Забезпечення та захист цих прав – основна функція держави. Свобода полягає в можливості вчиняти все, що не завдає шкоди свободі інших людей, тому вона не може бути абсолютною і обмежена правами і свободами інших людей, моральними принципами та загальними інтересами. Демократичне суспільство ґрунтується на вільному балансі між свободою та соціальною справедливістю, а також свободою і державними інтересами. Межі свободи можуть бути визначені лише законом, який є її мірою [5, с. 805].

Натомість, В. Л. Петрушенко стверджує, що свобода – це фундаментальна властивість людини, що обумовлена її унікальністю, життєвою необмеженістю та нев'язкістю до конкретних обмежень і виявляється у здатності людини самостійно визначати зміст, мету та напрямок своїх дій, а також у можливості обирати тип і стиль поведінки (вибір) [6, с. 186].

Погоджуючись загалом із розумінням свободи, запропонованим О. Пундою, а саме тим, що «свобода – це можливість виявлення суб'єкта своєї волі на основі розуміння законів розвитку природи і суспільства;... свобода – це здатність людини діяти відповідно до своїх цілей і інтересів, опираючись на усвідомлення об'єктивної необхідності (реальності)» [7, с. 12–13], ми також підкреслюємо, що свобода може виявлятися як у діях, так і в бездіяльності.

Крім того, на нашу думку, свобода – це розуміння не лише об'єктивної дійсності, але й суб'єктивної. Таким чином, свобода – це природний стан людини, у якому вона здатна вчиняти певні дії або не вчиняти їх відповідно до своєї волі, бажань та внутрішніх переконань.

Юридична свобода, яка представляє собою онтологічну сутність права, є закріпленою в юридичних нормах, визаною соціальною потребою і об'єктивно необхідною мірою прийнятної поведінки як для індивідів, так і для колективних суб'єктів права. Вона сприяє задоволенню соціальних потреб і є гарантованою та захищеною державою.

З філософської точки зору, заснованої на віковичних критичних роздумах над глибинними цінностями та життєвими орієнтаціями, свобода представляє собою можливість індивіда бути вірним собі і реалізувати себе як творчого суб'єкта. Це стає «реальною сутністю» в процесі формування особистості та стає важливою цінністю, що спонукає до захисту і використання її як вищого блага [9, с. 18]. Правова система, завдяки своїй універсальності та інтенсивності як засобу пізнання свободи, стає мірою свободи і еталоном правомірної поведінки.

Свобода у контексті права представляє собою систему можливостей, які суспільство надає для здійснення індивідуальною або колективною особою власної поведінки протягом визначеного періоду часу. Ця можливість обумовлена законом і забезпечена державою. Право на свободу є сукупністю юридичних норм, які регулюють морально обумовлену поведінку фізичної особи (людини або громадянина) у різних виявленнях свободи в рамках правової системи. Визначення окремих аспектів прояву

свободи в праві стає вельми складним завданням, і навіть законодавство України регулює окремі прояви свободи, такі як свобода виразу слова, поглядів, думок, переконань, свобода світогляду та віросповідання, а також свобода пересування та інші.

Визначення права як міри свободи підтверджує, що свобода не може існувати на практиці, якщо вона не отримала юридичного виразу і не здійснюється через механізм правового регулювання, включаючи правові стимули та обмеження.

Розуміння цих аспектів правового регулювання дозволяє визначити обсяг свободи суб'єктів (громадян, колективів, держави) і встановити межі їхньої можливості задовольнити свої інтереси в конкретних юридичних відносинах.

Зокрема, Конституція України в статті 23 висвітлює концепцію свободи, зазначаючи, що «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості».

Крім того, частина 1 статті 19 Основного Закону визначає: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством». Згідно з цим положенням, особі дозволяється робити все, що не заборонено законом. Сьогодні, свобода в праві виражається через закріплення основних принципів, таких як гуманізм, демократичність і рівність, а також відповідних прав людини, включаючи право на свободу.

Відтак, юридично закріплена, але не конкретизована свобода має бути визначена та закріплена у законодавстві, реалізації прав та інтересів суб'єкта правовідношення із застосуванням постулату «дозволено все, що не заборонено законом» (ст. 19 Конституції України) [10, с. 120].

Таким чином, свобода, якій не надано форми правової норми, має бути визначена та закріплена у законодавстві на рівні принципу (а не права) як вищої мети, на якій ґрунтується право, що розкриває та конкретизує можливість індивіда вільно виражати свою волю в рамках існуючої системи законодавства.

Висновки. Отже, базуючись на філософському уявленні про свободу як сутнісної якості людини, ми можемо стверджувати, що процес формування особистості є процесом перевтілення свободи індивіда, як можли-

вості, в одну з життєво важливих цінностей для цієї особистості та формування готовності і бажання боротися за неї і користуватися нею як вищим благом. У цьому контексті свобода стає невіддільною властивістю людини і, відповідно, має бути центральною у правовому контексті, оскільки природа права надає можливість використовувати його для реалізації свободи людини. Прагнення індивіда бути собою і самореалізуватися повністю відповідає головній меті права – сприяти духовній самореалізації особистості в суспільстві. Враховуючи плюралізм концепцій правознавства, саме від інтерпретації феномена свободи залежить сприйняття цієї категорії в юридичному контексті суспільства. Для підтвердження цих тверджень необхідний докладний аналіз історичного розвитку права як процесу усвідомлення ідеї свободи. Адже історія світу та історія права є неперервним рухом до забезпечення все більшої свободи для все більшої кількості людей. Фундаментальна тема свободи, завдяки своїй складності та різноманітності підходів до її визначення, потребує глибокого філософського розгляду та практичних вирішень на всіх етапах розвитку людської цивілізації. Ця потреба пояснюється тим, що кожне покоління має своє власне сприйняття свободи, і проблема впровадження її в право завжди була предметом дискусій.

Специфічне значення права у відношенні до свободи актуалізується особливо в наш час, коли створено сприятливі умови для вільної та ініціативної діяльності окремих осіб, громадських організацій та інших суспільних утворень.

Правова система України, у зв'язку з її обраною європейською спрямованістю, характеризується динамікою та інтенсивністю і стає більш ліберальною. Однак вона залишається нестійкою і суперечливою та вимагає цивілізованого розвитку та зміцнення правових традицій.

У свідомості багатьох людей свобода продовжує асоціюватися з відсутністю обмежень, як внутрішніх, так і зовнішніх, із безкарністю та можливістю робити все. Це сприяє браку законослужняності та зросту правового нігілізму. Зміцнення державності та правопорядку у сфері права і політики, без яких неможливий розвиток громадянського суспільства, повинно ґрунтуватися на стійкому ідеологічному фундаменті. Цей фундамент повинен визнавати свободу як одну з ключових характеристик права, яка сприяє творчій самореалізації особистості та запобігає розумінню свободи як абсолютної безконтрольності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко О.П. Методологічна функція категорії свободи в праві. *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці: 2003. Том І. С. 157–158.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ. Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1998–2004. Т. 5. 2003. 736 с.
3. Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
4. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2005. 848 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Вид-во «Юридична думка»», 2007. 992 с.
6. Петрушенко В. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції. Львів: Магнолія, 2006. 2011. 352 с.
7. Пунда О.О. Право на свободу: монографія. Хмельницький: ТОВ НВП «Евріка», 2006. 284 с.
8. Марченко О.В. *Філософія права* : навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. 304 с.
9. Боднар С. Б. Свобода як смисловий компонент категорії рівність у праві. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці. Рута. 2005. С. 15–20.
10. Скоромний Д.А. Справедливість у правовому вимірі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 119–124.